

Олена Шендерук
Чернігів

У статті запропоновано цілісне осмислення професіоналізму як складного, міждисциплінарного феномену. Представлено широкий теоретичний аналіз поняття «професіоналізм» у довідковій та психолого-педагогічній вітчизняній та російській літературі. Узагальнено сучасні підходи до визначення професіоналізму та розглянуто особливості розуміння цього поняття вітчизняними та зарубіжними вченими. Автором розглянуто професіоналізм за галузями науки і знань, простежено як це поняття змінювалось з часом. Висвітлено його структуру і сутність. Охарактеризовано сучасні концептуальні підходи до розв'язання даної проблеми. Подано дані про динаміку зростання ролі поняття «професіоналізм» впродовж 1960-2000 рр. та з'ясовано роль цього концепту протягом зазначеного періоду, внаслідок чого автор робить висновки про те, що протягом 1960-х рр. термін «професіоналізм» не вживався; з 1970-х рр. можна побачити перші спроби використання цього поняття, хоча вони ще дуже слабкі; в 1980-ті рр. «професіоналізм» замінено головним чином на «самоосвіту» та «самовдосконалення»; з 1990-х рр. спостерігається інтерес до цього терміну, а з 2000-х рр. – тотальне вживання.

Ключові слова: професіоналізм, професіонал, професійна компетентність, майстерність, педагогічна майстерність.

Постановка проблеми. Як категорія, педагогічний професіоналізм пов'язаний з професією вчителя, викладача і його появу можна розглядати як в контексті безперервної педагогічної освіти, так і в контексті вимог до підготовки викладача. Отже, цей феномен містить певну неоднозначність і потребує осмислення. Про актуальність цього поняття свідчить той факт, що з 2874 дисертацій, захищених в Україні впродовж 2000–2008 років у педагогічній галузі, у назві 432 з них одним із ключових понять виступає «професіоналізм» [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічного професіоналізму була предметом дослідження багатьох науковців, а саме: І. Багаєвої, О. Бодальова, Н. Гузій, А. Деркача, Ю. Кулюткіна, К. Левітана, А. Маркової, І. Підласого, В. Радула, Г. Сагач, В. Сіненко, В. Сластьоніна, Г. Сухобської та багатьох інших. На думку вчених Л. Пуховської, Н. Ничкало, професіоналізм – це синонім майстерності. На думку В. Андропова, Л. Тарасової, О. Полякової, С. Соболева – це прагнення представити світові своє «Я». А інші дослідники, такі як О. Ангеловський, О. Дубасенюк, І. Зязюн розглядають це поняття як «компетентність».

Феномен професіоналізму настільки складний, що дати одне визначення, яке охарактеризувало б всю його багатогранність, досить складно і визначень цього поняття практично стільки, скільки людей, котрі займалися цим явищем. Тому метою статті є аналіз різних поглядів стосовно поняття «професіоналізм», розкриття його сутності у міждисциплінарній науковій літературі 1960–2000 рр. та визначення структури та теоретичних засад формування даного феномену.

Виклад основного матеріалу. Отже, почнемо наше дослідження з довідкової літератури. Так, у словнику російської мови за редакцією С. Ожегова наводяться поняття «професіонал», «професія», «професійний» і їх суть зводиться до заняття чим - небудь по роду основної трудової діяльності [8, 510].

У великій радянській енциклопедії дається визначення професіоналізму, професійної підготовки, професійної орієнтації. «Професійність – це слово, характерне для тієї чи іншої професії» [1].

У педагогічній енциклопедії «професійна підготовка» розглядається як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи визначеної професії [10, 879].

У словнику російської мови за редакцією А. Євгенєвой зазначається: «Професіонал – той, хто зробив яке-небудь заняття, діяльність своєю професією, добрий спеціаліст».

В російській педагогічній енциклопедії є такі поняття як «професійна орієнтація», «професійна освіта», але поняття «професіоналізм», «педагогічний професіоналізм» не розглядаються.

Словник іноземних слів дає таке визначення споріднених до поняття «професіоналізм» слів: «Професіонал – людина, яка обрала яке-небудь заняття своєю професією»; «Професійний – 1) відносящийся до якої-небудь професії, пов'язаний з професією; 2) властивий професіоналу.

А у великому толковому психологічному словнику знаходимо такі поняття як «професіональна здатність», «професія» [2, 132-133], а поняття «професіоналізм» в ньому відсутнє.

Цікавим для нашої розвідки залишається той факт, що в філософських словниках, наприклад, у словнику за редакцією М. Розенталя і П. Юдіна 1964 р. та Володимира Соловйова поняття «професіоналізм» взагалі немає.

У соціолого-педагогічному словнику знаходимо таке визначення поняття «педагогічний професіоналізм»: «Професіоналізм педагога – сукупність його психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються в процесі оволодіння ним професійними знаннями, уміннями, навичками та довготривалої педагогічної діяльності, що забезпечують якісно новий, вищий рівень розв'язання складних професійних завдань педагога» [15, 203].

Таким чином, в довідково - словниковій літературі загального спрямування поняття «професіоналізм» визначається як пов'язане з певною професією і асоціюється з поняттям «професіонал» – той, хто зробив певне заняття предметом своєї постійної діяльності і є фахівцем своєї справи. Ми можемо побачити, що поняття «професіоналізм» дуже близьке за значенням до таких термінів як «фахівець», «фах», «кваліфікація», «спеціальність» і тому у деяких словниках слово «професіоналізм» замінюється на близькі за змістом.

Перш ніж перейти до визначення сутності та структури цього концепту, вважаємо за доцільне виділити певні тенденції стосовно тлумачення поняття «професіоналізм». Аналіз наукової літератури з порушеного питання доводить, що вчені трактують його:

- як дуже близьке за значенням до таких понять як «майстерність», «кваліфікація» (Л. Пуховська);

- як синонім педагогічної майстерності, хоча прихильники цієї точки зору визнають розмитість та багатозначність цього феномена (Н. Ничкало);

- як інтегральну якість, сукупність педагогічної компетентності, педагогічної майстерності та професійно значущих якостей особистості (Г. Мешко, В. Ситченко);

- як прагнення представити світові своє «Я», зафіксуватися в результатах своєї діяльності (В. Андронов, Л. Тарасова, О. Полякова, С. Соболев);

- як складну інтегровану властивість особистості, яка має бути інтерпретована через поняття індивідуальної професійної культури (Н. Кропотова);

- як якісну характеристику суб'єкта праці (А. Деркач);

- як синонім понять «самовиховання» і «самоосвіта» (Т. Суценко, М. Чобітько);

- як самостійну категорію, що демонструє результат творчої педагогічної діяльності (В. Сипченко, М. Томчук, Л. Кайдалова);

- як синонім поняття «компетентність» (Т. Родермель);

- «Компетентність» як складову «професіоналізму» (О. Ангеловський, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Коць, Н. Мазур);

- як можливість виконання складної дії (С. Дружилов);

- як знання тонкощів своєї справи та інтерес до неї (В. Сластьонін, М. Ісаєв, Е. Шиянов);

- як стан (С. Дружилов);

- як соціокультурний феномен (О. Григор'єва, Є. Савченко).

Проаналізувавши підручники з історії педагогіки та загальної педагогіки, ми робимо наступні висновки:

- 1) В 1960-ті рр. поняття «професіоналізм» не існувало.

- 2) З 1970-х рр. з'являється перша інформація про цей феномен, але її дуже мало.

- 3) В 1980-ті рр. під професіоналізмом розуміли, головним чином, самоосвіту або самовдосконалення.

- 4) З 1990-х рр. спостерігається інтерес до цього поняття.

- 5) З 2000-х рр. починається його тотальне вживання.

Досліджено, що в підручниках з педагогіки 60-х років таке поняття як професіоналізм не вживалось, хоча, можна сказати, були вже натяки на його існування. Вони демонструються у вигляді порушених в підручниках питань стосовно підвищення кваліфікації вчителів [9, 172-173], а також типовим для того часу часто вживаним поняттям «майстер». Так, в підручнику з історії педагогіки за редакцією М. Гриценка ми зустрічаємо поняття «майстер своєї справи», яким він називає В. Сухомлинського [4, 416]. Тут же зазначається, що науково-дослідний інститут педагогіки і психології УРСР склали план на 1971-1975 рр., за яким серед актуальних проблем є підготовка та підвищення кваліфікації та педагогічної майстерності вчителів.

В науковій літературі 70-х років ми вже знаходимо інформацію про професіоналізм, хоча її дуже мало і вона розмита [18, 10, 246, 248]. Взагалі, мова тут йде про вибір професії вчителя і акцентується увага на допомозі батьків та вихователів в цьому виборі.

Таким чином, можна зробити висновок, що в 60-70 рр. поняття «професіоналізм» не вживалось, а замість нього вживались «майстерність», «майстер своєї справи».

В педагогічній літературі періоду застою(80-ті рр.) ми знаходимо цікаву, на нашу думку, інформацію про те, що важливим методом підвищення кваліфікації вчителів була самоосвіта. Але такі суб'єктивні фактори, як низький інтерес, слабкий контроль керівництва за самоосвітою вчителів гальмували цю справу [9, 355-356]. Ці думки продовжують розвивати науковці в наступні роки, а саме Т. Сущенко, М. Чобітько, які роздивлялись професіоналізм як синонім самовиховання та самоосвіти. Українська дослідниця Т. Сущенко звертає увагу на те, що професіоналізм викладача полягає в тому, що він удосконалює себе, торкаючись внутрішнього світу своїх учнів [16, 241].

Аналіз наукової літератури 90-х рр. показав, що науковці починають приділяти увагу проблемі професіоналізму. Про це свідчать наступні публікації: «Психологія професіоналізму» А. Маркової(1996); «Психологія професіонального розвитку учителя» Л. Мітіної(1998); «Професіоналізація и кадровая політика: проблемы развития теории и практики» А. Турчинова(1998).

На початку 2000 рр. спостерігається підвищений інтерес до порушеної нами проблеми професіоналізму. Досліджено, що цілі розділи в підручниках присвячено професіоналізму вчителів. Наприклад, навчальний посібник І. Зайченко, який розглядає професіоналізм як дію. В підручнику Г. Мешко знаходимо наступне визначення: «Професіоналізм – це інтегрована якість вчителя, результат його творчої педагогічної діяльності, здатність продуктивно, грамотно розв'язувати соціальні, професійні та особистісні завдання». Дослідниця Н. Кропотова вважає професіоналізмом складну інтегровану властивість особистості, яка має бути інтерпретована через поняття індивідуальної професійної культури, в якій фіксується розмаїття елементів індивідуальної свідомості, відображаються відповідні предметний і соціальний контексти, які прямо і побічно впливають на світогляд професіонала, розуміння ним навколишнього світу, його моделювання і креативного перетворення [5, 49].

Заслужують на увагу висновки А. Деркач, які полягають в тому, що професіоналізм – це якісна характеристика суб'єкта праці, що відбиває високий рівень професійно важливих і особистісно ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень творчості, відповідний рівень домагань, мотиваційна сфера і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток спеціаліста [3].

Доктор педагогічних наук Харківського національного університету внутрішніх справ В. Тюріна вважає, що під професіоналізмом педагога треба розуміти «системну інтегральну якість, сукупність педагогічної компетентності, педагогічної майстерності та професійно значущих якостей особистості, високу підготовленість до компетентного виконання педагогічних завдань у процесі професійної діяльності» [17, 84].

Науковці О. Брюховецька, А. Кудусова, В. Семиченко, О. Снісаренко довели, що педагогічний професіоналізм – це «мірило педагогічної культури», що віддзеркалює «єдність знань, методичних умінь, мовної культури, особистих якостей, педагогічної техніки, такту і оптимізму» [14, 535].

Таким чином, існує кілька підходів до обґрунтування сутності професіоналізму, а саме: особистісний(ґрунтується на визначенні професійно важливих якостей викладача як суб'єкта діяльності); діяльнісний(базується на виявленні закономірностей професійного

зростання педагога через вивчення результативності його діяльності); цілісний (заснований на взаємопов'язаному вивченні особистісного і професійного зростання педагога) [6, 21].

Визначаючи сутність поняття «професіоналізм», за основу ми беремо підхід дослідника Ю. Піжука. За Ю. Піжуком, педагогічний професіоналізм складається з трьох блоків: загальнокультурного; психолого - педагогічного; та предметно-технологічного. Спираючись на його думку, ми виділяємо наступні компоненти професіоналізму викладача: педагогічне мислення; педагогічні здібності; професійні знання та вміння; культуру педагогічного спілкування; індивідуальні якості викладача [12].

Педагогічний професіоналізм можна роздивлятися як ідеал педагогічної роботи, який спонукає викладача до самовдосконалення, і як еталон, який містить в собі оцінку ефективності педагогічної діяльності. Викладач - професіонал – це той, хто може навчити всіх без винятку. Сучасним студентам потрібні викладачі, які вміють організовувати їх роботу за новим навчальним матеріалом, які володіють сучасними технологіями. А це означає, що викладач - професіонал – це перший учень, який постійно займається самоосвітою. ІКТ - компетентний педагог – це дуже важлива постать в навчально - виховному процесі, оскільки він виходить на новий, більш високий рівень педагогічного професіоналізму, робить педагогічний процес новим, зорієнтованим на підвищення рівня освіти. В сучасних умовах професіоналізм характеризується якістю інновацій викладача. До головних передумов педагогічного професіоналізму можна віднести вміння і креативність викладача.

Висновки. Таким чином, вивчення й осмислення поняття професіоналізму свідчить про те, що погляди на його сутність змінюються залежно від часу. На основі вищезазначеного ми дійшли висновку, що професіоналізм - це складне особистісне утворення, що поєднує професійно - педагогічні знання, вміння, навички, нестандартні професійні дії, прагнення постійно оновлювати та розширювати педагогічний кругозір, розвивати креативні здібності та потреба у педагогічних інноваціях. Вважаємо, що викладач - професіонал повинен: володіти актуальною, фундаментальною інформацією по предмету; мати гуманітарну підготовку задля розуміння оточуючого світу і місця людини в ньому; оновлювати технологічну забезпеченість занять; оволодіти і вміти застосовувати передові педагогічні технології.

Література:

1. Большая советская энциклопедия / под ред. А. М. Прохорова. – М. : «Советская энциклопедия», 1975. – 639 с.
2. Большой толковый психологический словарь / пер.с англ. Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2003. – Т. 2. – 560 с.
3. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Развитие ценностной сферы профессионала. / А. А. Деркач. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 483 с.
4. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценко. – К. : – «Вища школа», 1973. – 447 с.
5. Кропотова Н. Чотири аспекти професії як соціокультурного феномену / Н. Кропотова // Вища школа. – 2010. – № 3-4. – С. 44–50.
6. Куницкая Ю. И. Философско-теоретическое основание изучения педагогического профессионализма / Ю. И. Куницкая // Педагогика. – 2004. – № 6. – С. 21–25.
7. Місечко О. Є. Формування системи професійної підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (1900 – 1964 рр.): дис. доктора пед. наук: 13.00.04 / Ольга Євгеніївна Місечко. – Ж., 2011. – 603 с.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 19-е изд., испр. – М. : Рус.яз., 1987. – 750 с.
9. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961-1986гг.) / Под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой, З. И. Равкина. – М. : Педагогика, 1987. – 416 с.
10. Педагогическая энциклопедия: В 4 т. / Под ред. И. А. Каирова. – М. : Советская энциклопедия, 1968. – Т. 4 – 912 с.
11. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / Н. Г. Ничкало, І. А. Зязюн та ін. – К.; Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. – 234 с.

12. Піжук Ю. М. Поняття професіоналізму вчителя в психологічній і педагогічній літературі / Ю. М. Піжук // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 57. Педагогічні науки. – 2011. – С. 139–142.
13. Пуховська Л. П. Сучасні підходи до професіоналізму вчителя в різних освітніх системах: порівняльний аналіз / Л. П. Пуховська // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 5. – С. 7–14.
14. Семиченко В. А. Плекаємо педагогічну майстерність: навчальний посібник / В. А. Семиченко, О. С. Снісаренко, О. В. Брюховецька, А. Ш. Кудусова. – В. : Планер, 2010. – 674 с.
15. Соціолого-педагогічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. / С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін. / За ред. В. В. Радула. – К.: ЕкОб, 2004. – 304 с.
16. Сущенко Т. И. Педагогическое творчество – важнейший показатель профессионализма учителей и преподавателей высшей школы / Т. И. Сущенко // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Харків: НТУ «ХПІ», 2010. – Ч. 1. – С. 237–245.
17. Тюріна В. О. Професіоналізм педагога як фактор підвищення ефективності дистанційного навчання / В. О. Тюріна // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і Психологія». – Д. : НПУ імені Альфреда Нобеля, 2012. – № 2 (4). – С. 84–92.
18. Хрестоматія по педагогіці: учеб. пособие для студентов пед. институтов / Под ред. З. И. Равкина. – М. : «Просвещение», 1976. – 256 с.
19. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії / Г. М. Мешко – К., 2010. – С. 200.

Literatura:

1. Great Soviet encyclopaedia. V. 21, 3 ed. — М. : Soviet encyclopaedia, 1975. — 639 s.
2. Great explanatory psychological dictionary / trans. from English by Reber Arthur. — «Publishing house ACT» Ltd; «Publishing house «Veche»», 2003. — Т. 2. — 560 s.
3. Derkach A. A. Acmeology: personal and professional development of a person. B. 1-5. B. 4: Development of valuable sphere of a professional / A. A. Derkach. — М. : Publishing house RAGS, 2001. — 483 s.
4. Pedagogics history / Ed. by. M. S. Grytsenko. — К. : «Higher school», 1973. — 447 s.
5. Kropotova N. Four aspects of profession as a social and cultural phenomenon. / N. Kropotova // Higher school. — 2010. — № 3-4. — С. 44-50, С. 49.
6. Kunickaya Y. I. Philosophically-theoretical basis of studying pedagogical professionalism / Y. I. Kunickaya // Pedagogics. — 2004. — № 6. — P. 21-25.
7. Misechko O. Y. Formation of system of professional training of a foreign language teacher in pedagogical educational institutions of Ukraine (1900-1964): doctoral thesis of ped. sciences: 13.00.04 / Olha Yevheniivna Misechko. — Zh, 2011. — 603 s.
8. Ozhegov S. I. Dictionary of Russian language / S. I. Ozhegov. — 19 ed., cor. — М. : Rus. lang., 1987. — 750 s.
9. Sketches of history of school and pedagogical thought of people of USSR (1961-1986) / Edited by F. G. Panachin, M. N. Kolmakova, Z. I. Ravkin. — М. : Pedagogics, 1987. — 416 s.

10. Pedagogical encyclopaedia / Edited by of I. A. Kairov. — M. : Soviet encyclopaedia, 1966. — In 4 v., V. 3. — 879 s.
11. Pedagogical skill: problems, searches, prospects: monography / N. H. Nychkalo, I. A. Ziaziun, etc. — K; Glukhiv: RVV HDPU, 2005. — 234 s.
12. Pizhuk Y. M. Concept of professionalism of a teacher in psychological and pedagogical literature / Y. M. Pizhuk // Journal of Zhytomyr state university Iss.57 Pedagogical sciences. — 2011. — S. 139-142.
13. Pukhovska L. P. Modern approaches to professionalism of a teacher in different educational systems: comparative analysis / L. P. Pukhovska // Pedagogics and psychology of professional education. — 2005. — № 5. — S. 7-14.
14. Semychenko V. A. Cherishing pedagogical skill: Textbook / V. A. Semychenko, O. S. Snisarenko, O. V. Briuhovetska, A. Sh. Kudusova. — Vinnytsa. Planer, 2010. — 674 s.
15. Social and pedagogical dictionary: Textbook for students of higher educational institutions. / S. U. Honcharenko, V. V. Radul, M. M. Dubinka, etc. / Ed. by V. V. Radul. — K. : EkOb, 2004. — 304 s.
16. Sushchenko T. I. Pedagogical creativity – the most important index of professionalism of teachers and tutors of higher school / T. I. Sushchenko // Problems and prospects of formation of national humanitarian and technical elite: Col. of sc. papers / Ed. by L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskyi. — Iss. 27 (31): in 3 p. — S. 1.
17. Tiurina V. O. Professionalism of a teacher as a factor efficiency increase of distant learning / V. O. Tiurina // Journal of Dnipropetrovsk University. Series «Pedagogics and Psychology». — D: NPU named after Alfred Nobel, 2012. — № 2 (4). — S. 84-92.
18. Pedagogics anthology: Textbook for students of ped. institutes / Edited by Z. I. Ravkin. — M. : «Education», 1976. — 256 p.
19. Meshko G. M. Introduction to the pedagogical profession / G. M. Meshko. — K., 2010. — 200 s.

В статье рассмотрен профессионализм как сложный, междисциплинарный феномен. Представлен широкий теоретический анализ понятия «профессионализм» в отечественной и российской справочной и психолого-педагогической литературе. Обобщены современные подходы к определению профессионализма и изучены особенности понимания этого понятия отечественными и зарубежными учеными. Автор рассматривает профессионализм в разных отраслях науки и знаний, прослеживает как это понятие изменялось со временем. Описана структура и сущность данного понятия. Охарактеризованы современные концептуальные подходы. Приводятся данные о динамике роста роли понятия «профессионализм» с 1960-2000 гг. и определена роль этого концепта на протяжении указанного периода времени. В ходе исследования автор статьи делает выводы, согласно которым на протяжении 1960-х гг. термин «профессионализм» не употреблялся вообще; с 1970-х гг. можно уже увидеть первые попытки использования этого понятия, хотя они еще очень слабые; в 1980-х гг. этим термином называли самообразование и самоусовершенствование; с 1990-х гг. наблюдается интерес к этому феномену, а с 2000-го - тотальное употребление.

Ключевые слова: профессионализм, профессионал, профессиональная компетентность, мастерство, педагогическое мастерство.

The article proposes a holistic understanding of professionalism as a complex, interdisciplinary phenomenon. A wide theoretical analysis of the notion «professionalism» in

native and Russian guide and psychology-pedagogical literature is carried out. Modern approaches to the defining of professionalism are performed and special aspects of understanding this notion by local and foreign scientists are studied. The author examines professionalism according to the branches of science and knowledge, traces the sources of how this concept has changed through the time. The structure and essence of professionalism are offered. Modern conceptual approaches of solving this problem are characterized. Data concerning the dynamics of growing role of the phenomenon «professionalism» through 1960-2000 years are proposed and the role of this concept during the definite period of time is turned out. So the author has made the conclusions according to which in the 1960s the term «professionalism» was not used; since 1970s we might see the first attempts of its using, though they were very weak; in 1980s professionalism was changed into «self-education» and «self-improvement»; a certain interest to this essence has been observed since 1990s and since 2000s – a total use of it.

Key words: professionalism, professional, professional competence, excellence, pedagogical excellence.